

Nicolae RAEVSCHI

APELATIVUL HOȚ ȘI VARIANTELE SALE ONOMASTICE

Lexemul ce figurează în titlul articolului de față are o istorie specifică în sensul că de la el s-au format un antroponim – *Huțu* cu var. *Guțu* și un etnonim – *huțul*. În continuare vom examina acești termeni în ordinea indicată.

Hoț. Pentru conceptul avut în vedere, limba rom., în aspect diacronic, cunoaște mai multe cuvinte – *fur* (< lat. *fur*), *lotru* (< v. sl. *лоторь), astăzi ambele arhaisme, *tâlhar* (< ung. *tolvaj*) etc., precum și *hoț*, a cărui proveniență nu a fost încă determinată. Relevăm mai întâi opiniile referitoare la problema dată pe care le găsim în literatura lingvistică de profil.

Potrivit lui Hasdeu, I, p. 294, termenul despre care tratăm e o creație expresivă. Philippide, p. 64, pune originea acestui cuvânt în raport cu etnonimul germ. *got*. Pentru Cihac, II, p. 141, sursa căutată ar fi sl. *zloděj* „răufăcător”. În viziunea lui Densusianu, GS, IV, p. 153, în cazul analizat am avea un radical sl. **chop-* la care s-ar fi atașat suf. *-îcî*, de unde ar fi rezultat *hopț, iar apoi, prin dispariția lui *p* din grupul *pț*, greu de pronunțat, *-hoț*. Printr-un prototip sl. (*hot*) explică lexemul studiat și Scriban.

În LLM, 1966, nr. 1, p. 66, ca etimon pentru *hoț* a fost propus mediobg. târziu *хосъ, cu aproximativ același sens, legat, sub raportul provenienței, de formele slavone atestate *χογσα / хоса* „tâlhărie”, *χογсъ* „gloată” [Mikl., p. 1101]. Reluăm aici această interpretare, completând-o cu unele probe noi și aducându-i unele rectificări. Privitor la planul expresiei, notăm că mediobg. *хосъ, admis drept prototip pentru rom. *hoț*, ar fi un descendent al unui termen v. sl. *хжсъ, identic ca semnificație, neatestat însă nici el în izvoarele scrise. Pe de altă parte, existența în slava veche a unui atare lexem ar fi confirmată de mai multe dovezi: de forma (cu grupul nazal *on*) din **Lexicon**-ul lui Suidas (sec. X) *χονσά* (*honsa*) care înseamnă „hoț”¹, de derivatul *χωνσάριοι* cu sensul de „soldați trimiși să prindă limbă, cercetași” atestat la Cecaumenus (sec. XI) [Mihăescu, p. 154], de exemplul *хжсаръ* „tâlhar” [DRH, D, I, p. 321]

și *хънсарн* „ostași în dobândă” [DERS, p. 104] din slavona rom.; de bg. *хъш* (cu *ъ* din *ж*) „găzvrătit bulgar care în perioada jugului turcesc locuia în România” [Бернштейн, p. 812], precum și de croat. *gusa* „tâlhar” [Mikl., ibid.]. În afară de aceasta, trebuie să avem în vedere faptul că, după cum se consideră în genere, etimonul cuvântului sl. despre care vorbim e got. *hansa* „gloată” [Vasmer, ibid.], deci cu *ж* din *an*. Cf. și slavon. *кѣпона* „cântar” [< lat. (*libra*) *campana* „(cântar) din Campania”], în care *ж* e la fel din *an*. Se poate deci admite că slava veche a cunoscut cuvântul *хъсъ „tâlhar” și numai din întâmplare lexemul dat nu figurează în texte.

Pentru problema de care ne ocupăm un atare termen v. sl. este de importanță determinantă, întrucât numai prin el putem explica formele mediobg. *хъсъ, *хъсь, *хосъ care, la rândul lor, sunt etimoane ale unor cuvinte rom. – ale antropon. *Hâns(ea)* [Const., p. 438], *Hăț(ul)* [Const., p. 294] etc. și, ceea ce este esențial pentru problema examinată, al apelat. *hoț*. Unul dintre punctele de orientare în cazul acesta este reflectarea neuniformă a nazalei v. sl. *ж* în mediobg. și anume: ca *ъ*, apoi ca *ь*, *o*, *a* și chiar ca *y*. Al doilea, e faptul că reflexele mediobg. indicate le găsim în împrumuturile de origine sl. bg. sigură din idiomul nostru. Slava bg. influențează limba rom. pe un parcurs îndelungat, astfel încât în vocabularul rom. vor pătrunde elementele sl. bg. de diferite vârste – unele din perioada sl. v. (sec. IX-XI), altele – din perioada mediobg. (sec. XII-XIV), în cadrul perioadei din urmă delimitându-se două etape – mediobg. timpurie și târzie. De aceea socotim necesar să prezentăm tabloul de ansamblu al evoluției nazalei *ж* în slava bg., stadiile sale cronologice, variațiile dialectale, precum și modul cum se adaptează fonetismele respective la sistemul limbii rom.² O astfel de expunere sinoptică ne va ajuta să identificăm etimoanele cuvintelor rom. menționate mai sus – *Hâns(ea)*, *Hăț(ul)*, *hoț* – și ale altora de genul lor. Propriu-zis, vom cita cuvintele rom. și etimoanele lor care conțin nazala v. sl. *ж* sau reflexele acesteia din mediobg. timpurie (*ъ*) și târzie (*ь*, *o*, *a*, și *y*)³. Astfel, sub unghiul de vedere prezentat, se disting șase categorii de termeni în dependență de procesele fonetice respective ce au loc în domeniul lingvistic sl.

În ceea ce privește limba rom., este vorba despre cuvintele în care constatăm:

1) tratamentul *un / um* < v. sl. *ж* (Q): *dumbravă* < ДУБРАВА, *golumb* „porumbel” (reg.) < ГОЛУБЬ, *scund* < СКУДЪ;

2) tratamentul *în / im* < mediobg. timpuriu *ъ* (< *ж*): *crâng* < КРЪГЪ, *mândru* < МЪДРЪ, *tâmp* < ТЪПЪ;

3) tratamentul *i / ă* < mediobg. târziu *ъ* (< *ѣ*): *câș*⁴ < *къс* „scurt” (cf. slavon. *кѣсъ* „bucată”), *gâscă* < *гъска* (cf. v. sl. *гѣсъ „id.”), *sâsă-iac* < *съсѣк* [Гергов, V, p. 302] (cf. slavon. *сѣсѣкъ* „id.” [Mikl., p. 980]); antropon. *Căștuleană* [Dmitriev, II, p. 132] [< bg. *къшма* „casă” + rom. (*căș*)*uleană*], *Căștunulac* [Dmitriev, ibid.] [< bg. *къшма* „casă” + rom. (*că*)*tun...*];

4) tratamentul *o* < mediobg. târziu *o* (< *ѡ*): *colb* < maced. *клобо*⁵ „rotocol” [Толовски, p. 215] (cf. bg. act. *кълбо*, mediobg. timpuriu *кѡѡ* во), coștereață < bg. *коштерица (cf. bg. act. atest. *къшма* „casă”, slavon. *кѡштѣрица*, v. sl. *кѡшта* „colibă” [Mikl., p. 329]), *potecă* < bg. *потѣка (cf. bg. act. atest. *пѣтека* „id.”, v. sl. *пѣтъ* „cale”);

5) tratamentul *a* < mediobg. târziu *a* (< *ѧ*): *Cajba* (topon.) < maced. *гѧжѡа*^{6,7} „cujbă” [Толовски, p. 81] (cf. bg. *гѧжѡа* „legătură”, „cordoan”; slavon. *гѧжѡица* „vârșuță de salcie” [Mikl., p. 150]; cf. și var. *cujbă*, tratamentul 6, precum și termenii *gânj*, *vânj*), *Dab(ului)* (*Recica* ~) [Iordan, p. 98]⁸ < maced. *даб* „stejar” [Толовски, p. 82] (cf. bg. *дѡб* „id.”, *дабник* „stejăriș” [БЕР, I, p. 453], v. sl. *дѧбѣ* „stejar”), *naracli-ță* „mâncar” < maced. *нараквица* „id.” [Толовски, p. 292] (cf. v. sl. *рѧка* „mână”), *Pat(na)* (hidronim în Bucovina)⁹ < maced. *пѧт* „cale” [Толовски, p. 353] (cf. bg. *пѧт* „id.”, v. sl. *пѧтъ* „id.”), *Zab* (antrop.) [Const., p. 468] < maced. *заб* „dinte” [Толовски, p. 114] (cf. bg. *зѡб* „id.”, *забец* „ghimpe” [БЕР, I, p. 661], v. sl. *зѧбѣ* „dinte”);

6) tratamentul *u* < mediobg. târziu *y* (< *ѡ*): *cujbă* / *gujbă* < maced. *гужѡа* „id.” [Толовски, p. 81]; scr. *гужѡа*, *гужѡа* „id.” (cf. *Cajba*).

Fonetismele sl. (1), (2) și (3-6), acestea din urmă luate în bloc, au o determinare cronologică. În cazul fonetismelor (3), (4), (5) și (6)¹⁰, mediobg. târzii, e vorba mai mult despre diferențieri dialectale.

Să vedem acum care dintre cele șase fonetisme posibile – ale v. sl. *ѣ și ale descendentei sale mediobg. timpurii și târzii – se identifică în limba română. După cum arată cercetările, idiomul nostru asimilează descendente ale v. sl. *ѣ cu fonetisme din perioada mediobg. timpurie (*în / îm* < *ѣ*) și târzie, acestea – cu două variante (*î / ă* < *ѣ* și *o* < *o*)¹¹.

Deci, în total, etimoanele cuvintelor rom. avute în vedere vădesc trei tipuri de vocalisme – *ѣ*, *ъ* și *o*. Adaptarea sunetelor indicate la condițiile fonetice rom. nu reprezintă cazuri aberante, ci fenomene regulate pe care le întâlnim, am arătat deja, și în alte cuvinte de origine sl. bg. cu atare fonetisme din idiomul nostru.

Tratamentul *în / îm* (2): *Hâns*, *hânsar*. Compararea cuvintelor, clare sub raportul provenienței, *crâng*, *mândru*, *tâmp* conținând grupul

fonetic *în / îm* ce redă vocalismul mediobg. timpuriu ъ (< v. sl. ъ) cu topon. *Hâns* [Const., p. 438], în care constatăm același grup fonetic *în*, ne conduce spre concluzia că termenul în chestiune *Hâns* are ca etimon mediobg. * хъсць (= * хъць). De la *Hâns*, în limba rom. s-a creat derivatul antropon. *Hânsea* [Const., ibid.]. Un tratament identic al vocalismului mediobg. timpuriu $\text{ъ}/\text{ън}$ îl atestă și rom. *hânsar* care reproduce forma $\text{хъсарь} / \text{хънсарь}$ din slavona rom. [DRH, D, I, p. 321; DERS, p. 104]. De la termenul din urmă *hânsar* vom avea la fel derivate – antropon. *Hansarul* și *Hânsărel*, precum și topon. *Hânsărești* [Const., p. 295]. Așadar, prin fonetism mediobg. timpuriu se explică termenii rom. *Hâns* și *hânsar*.

Tratamentul *î / ă* (3): *Hățul*¹², *Hăsărel*. Ca și în cazul precedent, o confruntare între cuvintele rom. de proveniență mediobg. sigură cu *î / ă* (< ъ) în structura lor fonetică – *câș*, *gâscă*, *sâsâiac*, *prăjină*, *râșniță*, *răcodele* „lucruri de mână” [CADE] (cf. slavon. $\text{рѣкодѣлик} \sim$ „id.” [Mikl., p. 816]) – și radicalul lexemului apelat. *hăț(aș)* „tâlhar” [DA] și al antropon. *Hăț(ul)*, *Hăț(ea)* etc. [Const., p. 294] ar dovedi existența în limba rom. veche a termenului *hăsu având ca etimon mediobg. târziu * хъсь . Într-un anumit fel, forma presupusă *hăsu pare a fi confirmată și de termenul bg. atestat *хъш*. (Consoana finală *-ш* în bg. *хъш* se explică prin sistemul fonetic rom. Într-adevăr, în idiomul nostru masculinele în *-s* la plural substituie acest sunet prin *-ș*: *pas* – *pași*, *rus* – *ruși*, *urs* – *urși*. Deci termenul bg. *хъш* reproduce forma de plural *hăși a rom. *hăsu. Ceea ce ar însemna că vorbitorii bulgarofoni vor împrumuta forma rom. de plural, pe care vor interpreta-o ca formă de singular. Pentru exemple analoage, cf. rom. *haiduc* [sing.] < ung. *hajdúk* [pl.]¹³, v. rus. *фрязь* [sing.] < *фрязу* [pl.] [Vasmer, IV, p. 208]¹⁴). Al doilea termen rom. de genul în discuție, la fel neatestat în formă liberă, apare ca radical *hăsăr-* al antropon. *Hăsărel* [Const., p. 295]. Deci etimonul cuvântului acesta este mediobg. târziu * хъсарь (< хънсарь).

Tratamentul *o* (4): *hoț*. Mai sus am vorbit despre cuvintele rom. *Hânsea*, *hânsar* etc. având la bază etimonul mediobg. timpuriu хъсь , cu ъ (< v. sl. ъ) redat în idiomul nostru prin *în / îm*, precum și despre cuvintele *Hăsărel*, *Hățul* etc. deduse din mediobg. târziu * хъсь , cu ъ reprodus în sistemul fonetic rom. ca *î / ă*. Să discutăm în același mod și vocalismul cuvântului *hoț* pentru care, după cum am mai notat, propunem, la fel ca și în cazul precedent, un etimon mediobg. târziu, dar cu *o* (< v. sl. ъ) – * хосць . Observăm că în limba rom. vocala originară rămâne practic intactă. Ca și în exemplele discutate deja, tratamentul în cauză – *o* < *o* – nu e un fenomen singular în fonetica rom.: un ase-

menea o îl constatăm și în cuvintele *colb*, *coștoreață*, *potecă* etc., în ale căror etimoane mediobg. târzii *o* este la fel unul dintre reflexele v. sl. *o*. Deci examinată în acest cadru larg, vocala *o* din structura cuvântului *hoț* găsește, credem noi, o interpretare plauzibilă.

Trecem acum la investigarea celorlalte componente ale formei cuvântului *hoț*. În ceea ce privește consoana inițială *h*, totul e limpede, întrucât acest sunet este identic cu cel al presupusului etimon *хосъ. O chestiune aparte e cea legată de *ț* final al lexemului studiat. Admitem că o perioadă de timp termenul în cauză circula în limba română sub forma *hosu, cu *s* original care în variantele sale etimologice – *Hăs(ărel)* etc. – va rămâne stabil. În susținerea ipotezei emise aici ar veni și antropon. *Gosea*^{15,16} [Const., 286], cu *s*, dacă termenul acesta s-ar afla în relație genetică cu *hosu – *hoț*. De la o vreme însă *s* din *hosu va fi substituit prin *ț* și astfel va lua naștere forma nouă a termenului cercetat – *hoțu*. Cum ar putea fi explicată o atare schimbare? Pentru a veni cu un răspuns la întrebarea formulată trebuie să ținem seama (1) de semantica unității de vocabular de care ne ocupăm și de (2) faptul utilizării sale, ca termen cu o funcție strict determinată, într-un mediu lingvistic specific – graiurile de nord și nord-est ale dialectului moldovean din perioada veche a limbii române.

Procedând la examinarea primei premise, vom arăta că termenul avut în vedere atestă un conținut care, în anumite împrejurări, se poate organiza după principiul polarizării semantice, la fel ca și cuvintele *haiduc*, *pandur*, *volintir*, fr. *brigand*, lat. *latro(onis)* etc. – cu accepții de „oștean...” [„mercenar”] și „tâlhar” ce se opun una alteia. Cf. și rus. *пехотинец* > rom. *pohonț* / *pahonț*. Vom argumenta cele afirmate aici pe baza unui termen de același tip *hânsar*. Înțelesul „negativ”, etimologic, al cuvântului indicat – de „tâlhar”¹⁷ – îl constatăm într-un hrisov slavo-român de la Alexandru Aldea din 1436, în care domnitorul muntean îi ceartă pe brașoveni pentru faptul că îi adăpostesc la dânzii pe toți hoții și tâlharii, în original: „...где да ест тать и хжсаръ, ѿ вас привега...”¹⁸ [DRH, p. 321]. Înțelesul al doilea, „pozitiv” – de „oștean” – îl cunosc cronicile noastre de sec. XVII și XVIII, precum și alte scrieri vechi românești. Astfel, la Grigore Ureche, p. 207, citim: „Iară Pârful, pârcălabul Sorociei, s-au îndemnat cu *hânsarii* și cu alții carii au vrut de bună voie și i-au ajunsu (pe cazaci) la Perieslavu”. După cum ne mărturisește Dimitrie Cantemir, p. 132, pe timpul său *hânsarii* nu făceau „slujbă la oaste”, ci „erau doar cu vechiul nume de ostași”, îndeletnicindu-se cu prelucrarea pământului. Un document citat de DA ne spune că *hânsarii* sunt oameni liberi, nu plătesc impozite. Despre *hânsari*

unele informații ne oferă și Neculce. Dintr-un fragment al letopiseșului său (p. 138) aflăm că domnitorul Constantin Cantemir iartă pe cei vreo „patruzeci și mai bine de codreni tâlhari” ce „ținé drumurile în Țara de Gios” și organizează din ei o ceată de oșteni pentru lupta împotriva invadatorilor leși și cazaci. Pe aceeași pagină Neculce povestește că „Miron logofătul, fiind staroste la Putna, au făcut siimeni și *hânsari* ș’au început... a răsâpi tâlharii”. Accepția aceasta „pozitivă”, de „oștean...” pare să se fi conturat în limba rom.¹⁹ După cum vedem, în exemplul analizat sensul de „oștean...” derivă de la cel de „tâlhăr”²⁰.

Se poate prezuma că o polarizare semantică similară a cunoscut și lexemul **hosu / hoțu*. Vom analiza în parte fiecare dintre cele două accepții presupuse ale sale. Ca și în cazul împrumutului *hânsar*, semnificația etimologică a termenului **hosu / hoțu* pare să fi fost cea „negativă”. Ea se deosebea însă întrucâtva de sensul actual al cuvântului dat. Bănuim aceasta, având în vedere câteva considerente: înțelesul lexemului *hoț* într-o scrisoare a boierilor munteni din 1599 – e vorba despre contextul „...că de greci... și de alți hoți, ci ne-a(u) venit de ne-au fost domni, ne-amu săturatu...” [DocIns., p. 112]; termenul bg. хъу care, ulterior, va însemna „răzvrătit ce lupta împotriva turcilor, avându-și locul de trai în România”, dar care într-un trecut mai îndepărtat trebuia să fi avut sens de „haiduc...”; precum și chiar expresia din limba actuală *hoț de codru*²¹. În fine, vom mai remarca faptul că în textele din sec. XVI, studiate de Densusianu, II, găsim *fur* (p. 315), *lotru* (p. 306) și *tâlhariu* (p. 315), nu însă și termenul *hoț*. Nu am constatat cuvântul acesta nici în „Pravilele lui Vasile Lupu” care, după cum se știe, conțin paragrafe speciale referitoare la noțiunea în cauză. De aceea credem că inițial lexemul **hosu / hoțu* în limba rom. veche avea un conținut identic cu sensul principal al termenului *hânsar* despre care am vorbit deja, ceea ce ar însemna că sensul de astăzi al cuvântului *hoț* se cristalizează în ultimele veacuri ale istoriei noastre²².

Accepția a doua, nouă, „pozitivă” a termenului **hosu / hoțu* e de „paznic la hotar”. Ea a luat naștere odată cu apariția statului. Se știe că în zonele muntoase ale Moldovei multe obști sătești nu au fost aservite. În părțile de nord și nord-est membrii obștilor aveau sarcina de a apăra marginile țării. Mai târziu, pentru conceptul indicat se vor crea alți termeni – *străjer*, *plăieș* etc. Deci prin sec. XIV-XV, cuvântul **hosu / hoțu* poseda două sensuri – unul, etimologic, cu extensiune generală, care, ușor modificat, se va menține până astăzi, și altul, regional, și, să zicem așa, episodic – de „paznic la hotar”, „străjer” –, care cu timpul va dispărea, lăsând însă anumite vestigii în nomenclatura onomastică și etnografică.

Chestiunea a doua despre care trebuie să tratăm privește factorul pur lingvistic ce pare să fi condiționat înlocuirea sunetului *s* din forma *hosu prin *ț*. Credem că e vorba despre mediul specific în care evoluează graiurile moldovenești de nord și de nord-est în evul mediu târziu – despre bilingvismul local rusino-român. În special, probele toponimiei [Raevschi, p. 234-244], dar și cele de alt gen, demonstrează că în acest areal, începând mai ales de prin sec. XII, idiomul rom. contactează cu vechea rusă de sud-est – viitoarea ucraineană. Propriu-zis, în atingere vin sectoarele periferice ale celor două domenii lingvistice și etnice. Până la urmă, obștile sătești rusine, identificabile pe baza oiconimelor de proveniență est-sl., din spațiul nostru, în marea lor majoritate, se vor romaniza, evident, parcurgând o îndelungată etapă de dualism lingvistic. În asemenea împrejurări, graiurile moldovenești își vor însuși unele fenomene lingvistice din ucraineană. Și aici ajungem la un element esențial al ipotezei noastre. Presupunem că, sub influența rusină, *s* din cuvântul *hosu va fi substituit prin *ț* și astfel se va crea forma actuală a termenului rom. *hoț*. Motivația unei atare interpretări e faptul că trecerea lui *s* (*c*) în poziție intervocalică la *ț* (*ц*) reprezintă o caracteristică specifică pentru unele graiuri ucr. de sud-vest [ЕСУМ, I, p. 483]. Vom cita o serie de exemple ce ilustrează procesul indicat:

<i>брусак</i> „torbă”	> <i>бруцак</i> „id.” [ЕСУМ, I, p. 286],
<i>бусень</i> „cocor”	> <i>буцян</i> „id.” [Жилко, p. 172],
<i>бусий</i> „beat”	> <i>буцою</i> „id.” [ЕСУМ, I, p. 306],
<i>гасату</i> „a sări”	> <i>гацату</i> (?) [ЕСУМ, I, p. 483],
<i>граса</i> „sapă”	> <i>граца</i> „id.” [ЕСУМ, I, p. 586],
rom. <i>gresie</i> (!)	> ucr. <i>грецул</i> „id.” [ЕСУМ, I, p. 592],
<i>кусий</i> „scurt”	> <i>куций</i> „id.” [ЕСУМ, III, p. 165],
<i>мосувату</i> „a întări”	> <i>моцуватися</i> [Грінчеко, p. 984-986],
<i>присяга</i> „jurământ”	> <i>прицяга</i> „id.” [ЕСУМ, I, p. 483].

De observat că trecerea lui *s* la *ț* (*ц*) în cazul rom. *gresie*, devenit în ucr. *грецул*, e deosebit de edificatoare sub raportul în discuție. Elocvente ar fi și antropon. rom. *Henț*, *Hențea*, *Hânțești*... [Const., p. 294], *Hânțar*²³ [Grămadă, p. 211], dacă le considerăm forme-perechi pentru termenii apelativi și onomastici deja analizați *Hâns*, *Hânsea*, *Hânsărești*, *hânsar*.

Apariția variantei *hoțu* nu va duce la bifurcarea termenului pe care îl studiem în două lexeme. Considerăm că un anumit răstimp forma nouă, cu *ț*, va avea ambele accepții – cea etimologică, care, din graiurile moldovenești, se va extinde în întregul areal dacoromân, perpetuându-se până în prezent, și cea de „paznic la hotar”, spațial restrânsă.

Varianta a doua însă nu se va menține, așa cum am mai subliniat, fiind, probabil, înlăturată de sinonimul „străjer”.

Hoțu, Hoțul / Huțu, Huțul / Guțu, Guțul – nume proprii. De fapt, se va pierde doar unul dintre cele două planuri ale variantei avute în vedere – cel al conținutului. Corpul său fonetic însă va dăinui în continuare, dar cu un sens radical transformat. Pentru mulți dintre foștii „paznici la hotar”, termenul *hoțu / hoțul...* va rămâne ca o caracteristică pur denotativă, fără a indica un conținut conceptual individual, deci se va transforma dintr-un apelativ într-un nume propriu, de familie²⁴. Astfel de modificare a apelativelor în antroponimice este un fenomen firesc. Bunăoară, substantivele rom. *aprod, armaș, călăraș, ceauș, ispravnic, jitar, mazâl, panțir, pârcălab, postelnic, scutar, scutelnic, vătaf, voluntir (volintir), vornic, zapciu* și multe altele, într-un trecut mai îndepărtat, erau apelative cu accepții obișnuite pentru asemenea unități de vocabular. Astăzi însă aceste lexeme există practic numai ca nume de familie, exceptând, bineînțeles, situațiile când sunt raportate la realitățile pe care le desemnau altădată.

În ceea ce privește termenul de care ne ocupăm, etapa sa antroponimică o găsim amplu reflectată în **Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774** [Dmitriev]. Vom sublinia din capul locului că, așa cum era de așteptat, cele mai multe nume de familie în discuție se constată în zonele de nord și nord-est ale vechii Moldove. Cităm cuvintele-bază și derivatele lor. În paranteze, dăm numărul ocurențelor. **Ținutul Hotinului** [Dmitriev, II, p. 112-183]: *Hoțu* (3), *Huțul* (23), *Huțuleac* (2), *Huțulescul*, *Huțuluc*; *Uțul* (6), *Uțan*, *Uțanu*, *Uțanul*, *Uțuleac* (3); *Guțul*, *Gațan* (?), *Goțan*, *Guțuleac*²⁵. **Ținutul Cernăuțului** [Dmitriev, I, p. 370-458]: *Huțul* (26), *Huțan* (11), *Husan*²⁶, *Huțuleac* (4), *Huțincă*, *Hoțoalcă*, *Huțschii*. În celelalte ținuturi pentru care avem liste ale locuitorilor, astfel de antroponime apar foarte rar. **Ținutul Romanului** [Dmitriev, II, p. 256-288]: *Hoțul*, *Huțul*, *Hățăscu*²⁷, *Guțul* (4), *Guțăș*. **Ținutul Putnii** [Dmitriev, I, p. 261-335]: *Hățul* (2), *Hățul* (2); *Gățăscul* (2), *Guțăscul*. **Ținutul Botoșanii** [Dmitriev, II, p. 184-209]: *Huțul* (2), *Guțul* (2), *Guțencu*. **Ținutul Câmpulung-Suceava** [Dmitriev, I, p. 242-260]: (*Irina*, *Anuța*) *Hoțoaie* (2), *Huțuleac* (3). **Ținutul Orhei-Lăpușna** [Dmitriev, II, p. 400-473]: *Guțul* (4), (*Vasălachi a*) *Oții*. **Ținutul Tecuciului** [Dmitriev, I, p. 536-605]: *Huțul*, *Guțul* (2). **Ținutul Dorohoiului** [Dmitriev, I, p. 486-535]: *Huțul*, *Huțan*. **Ținutul Neamțului** [Dmitriev, II, p. 6-73]: *Hățul*, *Goțul*. **Ținutul Hârlăului** [Dmitriev, II, p. 223-256]: *Hățu*.

Multe dintre numele citate mai sus le întâlnim și astăzi în nomencla-

torul antroponimic românesc. Fără a intra în detalii, e suficient să parcurgem lista de familii din cartea de telefoane (a. 1998), editată la Chișinău, pentru a confirma cele susținute aici. Notăm exemplele tipice din sursa pomenită și derivatele lor, mai puțin obișnuite: *Guțu* (foarte multe), *Guțul* (foarte multe), *Guțan* (multe), *Guțanu* (multe), *Guțol*, *Guțuleac* (multe); *Goț*, *Goțco*, *Goțenco*, *Goțoanga*, *Goțulea*, *Goțuleac*, *Goțulenco* (multe), *Goțulscaia*; *Hoținschi*, *Huțu* (un singur exemplu). Termenii onomastici *Gansinschi*, *Ghenzul* și *Ghinsari* / *Gânsari* ne aduc în memorie formele cu nazală *hânsu și respectiv *hânsar*. Așadar, antroponom. *Huțu* / *Guțu* are la bază apelativul *hoțu* „paznic la hotar”, „străjer”.

Referitor la forma termenilor onomastici relevați, vom nota următoarele. În condițiile dualismului lingvistic rusino-român din zonele marginale de nord și nord-est ale Moldovei, varianta *hoțu* – *hoțul* „paznic la hotar”, devenită apoi antroponim și termen etnografic, va cunoaște noi schimbări ale planului expresiei – trecerea lui *o* din prima silabă la *u*, oscilația *h* / *g*, pierderea semnificației articolului *ul* etc. Astfel se explică procesul *hoțul* > *Huțu* / *Huțul*, *Guțu* / *Guțul* etc. care presupune un mediu glotologic specific.

Rezumând cele expuse până acum, subliniem încă o dată că etimonul rom. *hoț* e mediobg. *xocъ „tâlhar”, „haiduc”. Vocala *o* din prototipul său este unul dintre reflexele v. sl. *o* din perioada mediobg. la fel ca și sunetul corespunzător *o* din cuvintele *colb*, *coștereată*, *potecă* etc. În limba rom., la etapa inițială, termenul discutat avea forma *hosu, menținând semantica bazei sale sl. În Moldova cuvântul *hosu va găsi o largă utilizare în ținuturile ei de nord și nord-est. În condițiile lingvistice din raionul nominalizat termenul acesta va dezvolta o variantă nouă – *hoțu* –, cu *ț* pentru *s*. Forma primară veche, trebuie să credem, va ieși din circulație. La rândul său, varianta *hoțu*, pe lângă sensul său etimologic de „tâlhar”, care, ușor schimbat, se va conserva până în zilele noastre, va degaja, printr-un fel de polarizare semantică, încă o accepție – cea de „paznic la hotar” –, cu răspândire redusă și existență vremelnică. De la cuvântul *hoțu* cu sensul din urmă se va crea numele de familie *Huțu* cu variantele sale, precum și termenul etnografic *huțul*.

Rom. *huțul* / ucr. *ауцұл* – termeni etnografici. Accepția de „paznic la hotar” al lexemului *hoțu* nu va dăinui nici în spațiul în care românii vor fi slavizați. Însă aici cuvântul în cauză va atesta o modificare de alt gen: el va deveni un termen etnografic, cu forme practic identice în rom. și ucr. Referitor la originea *huțulilor*, au fost emise mai multe opinii. După Miklosich (și Kałużniacki), p. 48-50, *huțulii* sunt români

ucrainizați. O atare viziune va fi împărtășită de Brückner, Skok etc. Cf. Ivănescu, p. 311; Iordan, p. 274; ЕСУМ, I, p. 630. Cât privește termenul ucr. *зубул*, acesta, potrivit lui Miklosich, *ibid.*, p. 10, provine din rom. *hoț*. Interpretarea autorului vienez este cea acceptabilă. În cazul dat trebuie să admitem că are loc o schimbare de motivație semantică specifică: „români liberi cu funcții de pază la hotar” > „ucrainofoni din zonele muntoase respective ce se deosebesc prin felul de viață, port etc.”. Alte tâlcuiri – prin tribonimul est-sl. *улучи* [Ivănescu, p. 313-314], prin germ. *guta* „got” [v. Vasmer, I, p. 479] etc. – nu ne par reale. Cf. și ELR, p. 256-257.

Să relevăm acum schimbările pe care le va suferi cuvântul rom. *hoțul* în limba ucr. În primul rând, vom nota că substantivul analizat va căpăta răspândire la forma hotărâtă în care, de la o vreme, *ul*, nefiind simțit ca atare de către românii acum ucrainizați, se va desemantiza și se va contopi cu fostul radical într-o unitate indivizibilă, neanalizabilă sub aspectul determinării – *збуул*. O altă schimbare ce nu e prea clară rezidă în apariția variantei cu accentul pe finală – *зубул*. Vom avea deci trei variante – *збуул*, *зубул*, *зубул* [ЕСУМ, I, *ibid.*]. Trecerea lui o neaccentuat la *y*, dacă silaba următoare conține o vocală închisă identică, e un fenomen caracteristic pentru unele graiuri ucr. de sud-vest. Cf. ucr. *вужу* [Жилко, p. 191] < *вожу* „duc”, *кужух* [Жилко, *ibid.*] < *кожух* „cojoc”. Vom sublinia că în ucr. de sud-vest se constată și graiuri în care o devine *y* și sub accent [Жилко, p. 220]. În fine, ultima schimbare ce pare să se explice prin fonetica ucr. vizează consoana inițială a unor variante ale termenului rom. *hoțul*. La origine, *h* din forma indicată era o posterolinguală fricativă sonoră. Probabil prin influență rusină va apărea și varianta cuvântului *hoțul*, cu *h* faringal etc. Consoana *g* în formele *Guțul*, *Guțăscul* etc. trebuie pusă și ea pe seama unei rostiri sau ortografierii est-sl. Cf. și: Iordan, p. 273, nota 1 la subsol.

NOTE

¹ Autorul grec explică termenul *χοσά* prin nume de agent: *χοσά*: παρά βουλγάροις ‘οι κλέπται „χοσά: la bulgari – hoți” [Vasmer, IV, p. 285; Mihăescu, p. 154]. În *Lexiconul* lui Miklosich, citat mai sus, termenii corespunzători, fiind de redacție sârbă și rusă, au în structura lor fonetică *oy* (și *o*) pentru *v. sl. ж*. În slavona românească există și forme cu *ж*. În ansamblu, pe baza datelor din slavonă, cuiubul derivațional al termenului *χογса / хоса* „jaf” se prezintă astfel:

χογса „jaf” [Mikl, p. 1101]

χογсьникъ „tâlhar” [*ibid.*], pl. *χογсници*

χογсити „a jefui” [*ibid.*]

поχογсити „id.” [Mikl., p. 651]

оухоуцити „id.” [Mikl., p. 1080]

хоусовати [Mikl., p. 1101]

хоса „jaF” [Mikl., ibid.]

хжсъ „tâlhărie” [Mihăescu, p. 154]

хжсаръ „tâlhar” [Mihăescu, ibid.].

* Poate aici și *хжсыць?

² Două dintre tratamentele nazalei în cuvintele de proveniență sl. bg. din limba rom. – *un lum* și *în / îm* (care sunt cele mai reprezentative) – au fost identificate și descrise în lingvistica rom. Cf. Densusianu, I, p. 178-179, 218; Rosetti, p. 296-297, 344-348. Celelalte reflectări ale vocalei v. sl. date (v. infra) nu au solicitat încă o atenție specială a cercetătorilor.

³ Referitor la nazala ж și reflectarea ei în domeniul sl. bg., v. Младенов, § 51. De observat că în alfabetul sl. bg. nu există un semn grafic pentru redarea vocalei ъ, de aceea vocala dată e notată tot prin ж.

⁴ Consoana finală ș se explică prin forma de pl. *câși*.

⁵ Fonetismul о (< v. sl. ѡ) la nord de Dunăre ar putea fi calificat ca o arie periferică a domeniului lingvistic sl. bg. de până la romanizarea slavilor bg. din spațiul indicat.

⁶ Pentru interpretarea vocalismului а (< v. sl. ѡ) la nord de Dunăre, v. nota precedentă.

⁷ În unele cuvinte din limbile sl. se constată varierea *к-г* (*с-г*). Cf. bg. *кпуша* „pară”, scr. *кпушка* „id.” – rus. *пруша* „id.”

⁸ Cf. și *Dabul* (antrop.), *Dăbești*, *Dăbuleni* [Const., p. 256].

⁹ Pentru semantism, cf. cele arătate de Iordan, p. 49, cu privire la *Putna*.

¹⁰ Fonetismul sl. meridional у (*u*) e de fapt scr.

¹¹ Cf. și alte exemple de cuvinte sl. bg. cu radical etimologic comun având în structura lor nazală v. sl. ж care pătrund în limba rom. la diferite etape ale slavei bg. și ale căror forme rom. redau mai mult sau mai puțin fidel schimbările fonetice, cronologice și spațiale, produse în domeniul lingvistic sl. bg.: (unele pilde au fost citate deja):

1) radicalul etimologic v. sl. джб – „stejar”: v. sl. джбыць „stejărel” > rom. *dumbeț* (plantă), mediobg. timpuriu *Джбовница (hidrom.) > rom. *Dâmbovița*, mediobg. târziu (maced.) *даб* „stejar” > rom. *Dabului* [Recica ~]; *Dabul* [Const., p. 256];

2) radicalul etimologic v. sl. пжт - „cale”: mediobg. timpuriu распжтник ~ „răscruce” > rom. *răspântic*, mediobg. târziu *потека „cărare” > rom. *potecă*, mediobg. târziu (maced.) *nam* „cale” > rom. *Patna* (hidron.);

3) radicalul etimologic v. sl. ржк – „mână”: v. sl. поржчити „a încredința” > a *rogunci*, mediobg. timpuriu поржчити „id.” > a *porânci*, mediobg. târziu (maced.) *нараквица* „mânecar” > rom. *naracliță* „id.”

¹² Referitor la ț din structura acestui cuvânt, v. infra, p. 54.

¹³ Forma ung. de sing. e *hajdú*.

¹⁴ Forma v. rus., etimologică, de sing. e *фрягъ*.

¹⁵ Pentru oscilația *h – g*, v. infra, p. 57.

¹⁶ Termenul legat derivațional de *Gosea – Gosan* și *Gosariu* (cf. *hânsar*, p. 51), citați de Const., ibid., ar fi și ei probe pentru supoziția admisă.

¹⁷ La Miklosich, p. 1101, *хоусаръ* apare numai cu sensul de „tâlhar”.

¹⁸ Textual: „...unde este vreun hoț și tâlhar, la voi pribegește...”.

¹⁹ Cf. însă gr. Χωνοόριος (p. 48) și ung. *huszar* „călăraș” (sec. XV); „tâlhar” (< scr. *хысар* „tâlhar”) [Сороколетов, p. 259].

²⁰ Există și situații când dezvoltarea semantică e de direcție inversă. De pildă, accepția primară a fr. *brigand* „tâlhar” e de „pedestras” [Bloch-Wartburg, p. 89.]. Cf. și rom. *pohonț*.

²¹ Pe baza atestărilor în slavona din Țara Românească care sunt și cele mai vechi – antropon. *Hoțilă* (a. 1577, 1578, 1579) și *Hoțul* (a. 1594) [DERS, p. 108] – nu putem judeca despre sensul apelat. *hoțu*.

²² Pentru diferența semantică dintre membrii cuplului *hoț – tâlhar* din rom. actuală cf. lat. *fur – latro*, fr. *voleur – brigand*, rus. *вор – разбойник*.

²³ În aceste cuvinte s e substituit prin ț, nefiind intervocalic?

²⁴ Articolul *ul (u)* își va pierde conținutul său, devenind un sufix antroponimic.

²⁵ Forma *Hânsăniuc* [Dmitriev, II, p. 131] confirmă o dată în plus existența v. sl. *хъсць (v. supra, p. 48). Numele *Hasuc* [Dmitriev, II, p. 149] nu e clar. Dacă admitem că e o variantă a lui *hosu, cu suf. *-uc*, atunci s în forma aceasta ar fi etimologic, iar *a* – o a șasea reflectare a lui *ж*.

²⁶ În forma dată s originar nu e substituit prin ț?

²⁷ Pentru primul *ă*, v. supra, p. 50.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Hasdeu B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor, I-II*, București, 1873-1875.
2. Philippide A. Philippide, *Opere alese*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, București, 1984.
3. Cihac A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane, II. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Fracfort s/M, Berlin, Bucarest, 1879.
4. GS *Grai și suflet*, revista Institutului de filologie și folclor, publicată de Ov. Densusianu, I-VII, București, 1923-1937.
5. Scriban A. Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939.
6. LLM *Limba și literatura moldovenească*, Chișinău, 1958...
7. Mikl. Fr. Miklosich, *Lexicon palaeslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862.
8. Vasmer M. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка, I-IV* / Traducere din limba germană, cu completări de O. N. Trubaciov, Moscova, 1964-1973.
9. Mihăescu H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, 1966.
10. DRH *Documenta Romaniae Historica. D. Relații între țările române*, I, București, 1977.
11. DERS *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române (1374-1600)*, București, 1981.

12. Бернштейн С. Б. Бернштейн, *Болгарско-русский словарь*, Moscova, 1953.
13. Const. N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963.
14. Densusianu O. Densusianu, *Istoria limbii române, I-II*, București, 1961.
15. Rosetti A. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. De la origini până în secolul al XVII-lea, București, 1978.
16. Младенов Стефан Младенов, *История на българския език*, Sofia, 1979.
17. Геров Н. Геров, *Речник на български език с тълкуване речите на български и на руски, I-V*, Plovdiv, 1895-1904; *Допълнение* (Т. Панчев), Plovdiv, 1908.
18. Толовски Д. Толовски, В. М. Иллич-Свитыч, *Македонско-русский словарь*, Moscova, 1963.
19. Iordan I. Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963.
20. БЕР Вл. И. Георгиев, *Български етимологичен речник, I* / Redactor: Вл. И. Георгиев, Sofia, 1971.
21. Grigore Ureche Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1971.
22. Dimitrie Cantemir Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1975.
23. DA Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul II, partea I, București, 1934.
24. Ion Neculce Ion Neculce, *O samă de cuvinte. Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1974.
25. Сороколетов Ф. П. Сороколетов, *История военной лексики в русском языке*, Leningrad, 1970.
26. Bloch-Wartburg Oscar Bloch-Walther von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1975.
27. DocInS. *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea* / Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru; *Introducere de Alexandru Mareș*, București, 1979.
28. Raevschi N. Raevschi, *Contactele romanicilor răsăriteni cu slavii*, Chișinău, 1988.
29. ЕСУМ *Етимологічний словник української мови, I-III*, Chiev, 1982-1989.
30. Жилко Ф. Т. Жилко, *Нариси з діалектології української мови*, Chiev, 1966.
31. Грінченко Б. Д. Грінченко, *Словарь української мови*, Chiev, 1925.
32. Grămadă N. Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, II, Iași, 1996.
33. Dmitriev P. G. Dmitriev, *Moldova în epoca feudalismului, I-II. Re-*

- censămintele populației Moldovei din anii 1772–1773 și 1774*, Chișinău, 1975.
34. Carte de telefoane *Carte de telefoane*, Chișinău, 1998.
35. Miklosich-Kałużniacki Fr. Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischem Alpen und den Karpaten*, Viena, 1879.
36. Ivănescu G. Ivănescu, *Originea huțulilor și a tuhoților* / Analele Universității din Timișoara, 1963, nr. 1, p. 311-314.
37. ELR *Enciclopedia limbii române* / Autori: Mioara Avram, Jana Balacciu-Matei, I. Fischer, I. Gheție, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Aurora Pețan, M. Sala, Camelia Stan, Andra Șerbănescu, Mirela Theodorescu, I. Toma, Domnița Tomescu, Laura Vasiliu, Ioana Vintilă-Rădulescu, Rodica Zafiu / Coordonator: M. Sala, București, 2001.